

S vajon ha kívül hagyja mindenét, mert
éppúgy vonzza a semmi eziránt is,
mi az, amit lebegésével átvisz
oda, ahol egy pontot még elérhet?

De ha egy átok miatt mégse tudna
a perem-övezetből kiszakadni,
ahol a magra vissza-visszarúgva

kell minden mást a súrlódásra hagyni,
vajon egy ilyen sziszifuszi munka
meddig képes a választ halogatni?

Miskolczy Ambrus

BARÁT VAGY ELLENSÉG? SCOTUS VIATOR ÉS MACARTNEY ELEMÉR

Két vélemény Erdélyről, Magyarországról és Romániáról*

A magyar közvélemény nagy részében Robert William Seton-Watson (1879–1951) ellenségként él, míg Carlile Aylmer Macartney (1895–1978) igazi barátként. Sőt van, aki magyarnak hiszi, vagy ha nem, akkor olyan bensőségesen emlegeti Macartney Elemérként, mint gyermekkori íróinkat, Verne Gyulát és May Károlyt. És többen kérdezik: mikor rehabilitálják? – miután az alamuszi propaganda, hű cinkosával, a tudatlansággal, fasiszta hírébe keverte. Viszont Seton-Watson, azaz ahogy először írói nevének megismerték: Scotus Viator, az utazó skót magyar körökben elsősorban rossz érzéseket ébreszt, mert bajkeverő, erkölcstelen agitátorként él sokak emlékezetében

* A nagyrészt ismeretlen levéltári és kéziratári forrásokra (Public Record Office – London, Kew; School of East-European and Slavonic Studies; Bodleian Library – Oxford) épülő munkám előtanulmány. A Teleki-alapítvány támogatásával készült. Az angliai forrásokat a British Council által biztosított tanulmányutam során tártam fel. Majdani célom Robert William Seton-Watson és Carlile Aylmer Macartney elemzett erdélyi tanulmányainak a kiadása, bővebb bevezetővel. Miután a levéltári lelőhelyeket készülő forráskötetemben majd megadom, ezen alkalommal csak a többször említett fontosabb munkák címét jelzem: Ránki György: TALÁLKOZÁSAIM MACARTNEY ELEMÉRREL. *Élet és Irodalom*, 1978. 28. sz.; Hugh Seton-Watson: CARLILE AYLMEER MACARTNEY. 1895–1978. *Proceedings of the British Academy*, LXVII. 1981; Hugh and Christopher Seton-Watson: THE MAKING OF A NEW EUROPE. Meuthen – London, 1981; Péter László: SCOTUS VIATOR ÉS A „MAGYAR KÉRDÉS” AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT. *Gesta Hungarorum III*. Szerk. Saáry Éva, Steinmann Judith. Zürich, 1990. Ezen az úton is őszinte hálámat fejezem ki Christopher Seton-Watsonnak kutatásaim segítségével, a bensőséges eszmecseréért, és megköszönöm Péter Lászlónak, hogy gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátotta C. A. Macartney 1977-i személyes tapasztalatokra épülő, emlékirat jellegű referátumát, amelyet az angol–magyar történészkonferenciára készített.

nálunk. Ezzel szemben Romániában, a minapi Jugoszláviában és Cseliszlovákiában önzetlen barátként tartják számon, aki csak azt tette, amit tennie kellett...

Arra a kérdésre, hogy ezek a sztereotípiák mennyire helyesek, elsősorban annak bemutatásával kívánunk válaszolni, hogy ők maguk, Seton-Watson és Macartney miként ítélték meg Erdély múltját, jelenét és jövőjét az 1940-es évek első felében. Hiszen akkor lett igazán „*az erdélyi kérdés világhkérdés*” – hogy egy 1865-i azonnal betiltott száz brosúra címét idézzem. Az erdélyi fejlemények alakulása és megítélése mindig is globális rendszer része, pontosan jelzi azt, hogy különböző erők miként viszonyulnak elméletileg és gyakorlatilag az emberi jogok kérdéséhez.

Két óriási munkabírással rendelkező és rendkívüli teljesítményt felmutató egyéniségről van szó. Járatosak voltak a középkori történelemben. Seton-Watson I. Miksa császárról írta első könyvét, Macartney pedig a magyar őstörténet és középkor kitűnő ismerője volt többek között. Érezték és mindig keresték a történelemben hosszú távon ható erőket. Seton-Watson az etnicitásban vagy, ahogy ő mondta, a fajban találta meg, amennyiben ezt tartotta a modern nemzeti állam alapjának. Macartney ezzel szemben inkább társadalmi kategóriákban és típusokban, hosszú távon ható és a mélyben gyökerező „valóságokban” gondolkodott. Mint később mondta, kicsit pink is volt. Még hozzá Bécsben, ahol a követségen dolgozva, szépirodalmi erényekben bővelkedő könyvében (*THE SOCIAL REVOLUTION IN AUSTRIA*, 1926) körképet adott az osztrák társadalomról, és az osztrák szociáldemokrácia jövőbe tekintő elképzeléseiben a birodalmat létrehozó erők kiteljesedését tudta felfedezni, páratlan bravúrral. Jogos a kérdés: hogyan kapcsolták össze a múlt ismeretét a napi politikai feladatok megoldásával.

Seton-Watson sokáig, Ferenc Ferdinánd haláláig a Monarchia megreformálásának híve volt. Először a magyarokban kereste azt az erőt, amely a Duna menti birodalmat Németországtól független tényezővé teheti, hogy aztán ezt reménytelennek látva, a magyarelleses erőkben keressen szövetségest. A világháború során a Monarchia szétverésének a híve lett. Hamarabb, mint a hivatalos brit külpolitika, és mélyen elkésztette, amikor az osztrák–magyar különbéke ötlete miatt kormánya erről lemondott – egy ideig. Wilsoniánus lett Wilson előtt – mint ezt fiai szépen kifejtették az „Új Európáért” küzdő apjuk tevékenységét bemutató munkájukban.

Seton-Watson a nemzeti önrendelkezés jogával élő kis nemzetek övezetének kialakításában látta az európai béke zálogát. Annyiban következetes volt önmagához, hogy egy bizonyos ponton túl elítélte a hatalmi mohóságot. Például akkor, amikor a hadba lépő Romániának a Tiszáig ígért határt az antant, és egyébként is az ő térképein Magyarország valamivel nagylelkűbb határokat kapott. Viszont a trianoni határok etnikai méltánytalanságait stratégiai szempontok létjogosultságával magyarázta. Úgy vélte, hogy etnikai alapon nem lehet igazságosan határokat húzni, a kis nemzeteket nem lehet úgy elhatárolni, hogy ne legyenek itt-ott nemzeti kisebbségek. Ezért hangsúlyozta a kisebbségi szerződések betartásának követelményét. A romániai magyarság ügyében lehetőségei szerint igyekezett is eljárni. 1920-ban például drámai hangú figyelemztetést intézett egykori barátjához, Octavian Gogához, akiről később a lehető legnegatívabban nyilatkozott, és a harmincas évek elején Maniunál már-már sikerrel járt volna, ha a gazdasági válság nem sodorja el. Magyarország sérelmeinek a jogosságát is időnként elismerte, miközben a revizionizmus elszánt ellenfele maradt. És ezt általában a magyarországi reakciós viszonyokkal vagy a magyar külpolitikával indokolta. Azt lehet mondani, hogy míg a korabeli Magyarországot belső viszonyai miatt gyűlöl-

te, mert ellenfélnek tartotta, a szerbiai és romániai állapotokból kiábrándult, miközben Jugoszláviában és Romániában mindvégig a szövetségest kereste. Egyedül Csehszlovákia polgári liberalizmusa jelentett némi vigaszt számára, a müncheni egyezmény pedig lelkiileg éppen úgy megrázta, mint a szarajevói merénylet. És ekkor újra a liberális demokrácia közírójaként léphetett színre.

Macartney ezzel szemben ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely a békerendezés hibáit tartotta végzetesnek. A világháborút végigharcolta; és a csatatereken a kis nemzetek önrendelkezésének a pátosza nem hatott. Aztán a népszövetségi szakrendezvényeken, miután ezek anyagát ugyancsak magabiztos szerkesztői arányérzékkel foglalta össze, közelebről látta a világot sújtó globális problémák horderejét. És miután nem kötelezte el magát egyetlen politikai és külpolitikai irányzat mellett sem, sokkal inkább alternatívákban gondolkodott, mint Seton-Watson. Ő a létezőknél igazságosabb etnikai határokat akart. Nem teljes revíziót. Állásfoglalása azonban szintén elmentmondásos. Hiszen elvetette a stratégiai szempontokat, ugyanakkor fontosnak tartotta azokat ő is. Ezért a Kárpátalját és Máramarost inkább Magyarországnak ítélte volna. Egyébként Palackynak a Habsburg-monarchiáról szóló mondását alkalmazta a történeti Magyarországra: ha nem volna, ki kellene találni, mint ezt 1937-ben MAGYARORSZÁG ÉS UTÓDAI című művében kifejtette. De másképpen gondolta, mint első látásra sejtenénk. Amikor 1940 elején Pesten előadást tartott, és Szent István INTELMEI-ből idézett, megtapsolták, mert azt hitték, hogy a „mindent vissza” jelszavát visszahangozza. Az előadásról hírt adó német kémjelentés Macartney szereplését a brit politika magyarbarát fordulataként értékelte. Valójában az előadó nem a magyar revíziót támogatta. A soknemzetiségű, a nemzetek fölötti állam – még ha e kifejezést nem használta is – eszményét képviselte, és ennek előképét látta a történeti Magyarországnak. Az előadáson részt vevő sajtóattasé meg is jegyezte, hogy Macartney másképpen beszélt volna, ha „félmillió” honfitársa élne román uralom alatt.

Macartney az etnikai kérdések méltányos rendezését vélte kívánatosnak, és az integrációt. Münchent nem tartotta katasztrófának. Inkább a nemzeti önrendelkezési elv érvényesítéséből következő folyamánynak, miközben a náci frazeológiát mélyen megvetette. München megítélése miatt Macartney és Seton-Watson a teljes szakításig szembekerültek, nem is beszéltek többet egymással. Viszont mégis együtt dolgoztak, amikor a második világháború folyamán mindketten a Külügyminisztérium szolgálatába léptek mint szakértők. Be kellett épülniük a propagandagépezetbe is. Publikálni már álnév alatt sem publikálhattak. Helyzetjelentéseket kellett írniuk regionális, társadalmi és nemzeti kérdésekről és természetesen Erdélyről. A publicitáshoz szokott Seton-Watson nem is bírta a fegyelmet, kilépett. Macartney viszont megkapta a BBC magyar adását. Még sokan emlékeznek arra, amikor éveken keresztül hetente egyszer megszólalt: „Itt Macartney Elemér beszél.” 1943 augusztusában műsorát leállították. Károlyi Mihállyal is konfliktusba került, miután őt nem engedte szóhoz jutni a műsorában. Úgy vélte, csak borzolná a kedélyeket Magyarországon, ha „a szerencsétlen nemzeti bűnbak” megszólalna, miután a magyar emigránsok, hogy több rokonszenvre tegyenek szert, egyedül magukat állították be az antifasiszta politika hordozóinak. Márpedig Macartney úgy vélte, hogy az angolbarát magyar erőket szidalmazással még kevésbé lehet tette serkenteni a nácizmus ellen. Kívánatosnak tartotta Macartney is a magyarországi társadalmi reformot, de a fő célt a háború megnyerésében látta.

Seton-Watson a sikeres ellenpárthoz tartozott. A brit politikát óhatatlanul sokat foglalkoztató – és a szakirodalom által gondosan került – erdélyi kérdés megítélésében

is. Szellemi párbajukat itt folytatták az erdélyi terepen, de nem csak ellenfélként találkoztak.

Macartney 1941 őszén több jelentést írt Erdélyről, amelyek Seton-Watsonhoz is eljutottak. 1942 márciusában ő maga is összeállított egy jelentést ERDÉLY MINT KULCSKÉRDÉS címmel. Módszerük, szemléletük és stílusuk különbözősége lépten-nyomon kiütözközik, különösen a múlt megítélésében. Seton-Watson szenvedélyesen politizál, mindent a brit érdek szempontjából mérve, Macartney viszont higgadtan érvel, a lehetőségeket mérlegelve. Az előzőt elragadják szenvedélyei, mert lépten-nyomon maga előtt látja az ellenséget. Az utóbbi történeti értékítéletre törekszik, és inkább ironikus. A románok folytonosságáról vagy bevándorlásáról szóló vitában mindketten hangsúlyozták a döntő érvek hiányát. De amíg Seton-Watson a magyarokat marasztalta el, mert a történeti jogokra hivatkozva nem ismerték el a románok jogait, és így egy tudományos kérdést politikai kérdéssé tettek, Macartney azt tartotta biztosnak, hogy a magyarok a X–XI. században foglalták el Erdélyt, ahol nem találtak olyan erős népet, amely önálló politikai státust követelhetett volna, és a lakosság nagy része vándorló türk törzsekből állt. Mindketten nagyra értékelték az erdélyi fejedelemség valóságát. De amíg Seton-Watson megbélyegezte az erdélyi rendszert a román nemzet és az ortodox vallás kizárása miatt, a kálvinista hegemoniának inkább az árnyoldalait emelte ki, Macartney kerüli a martirológiát, és tényszerű, anélkül hogy a negatív következményeket elhallgatná. Ugyanez áll a dualizmus megítélésére. Seton-Watson a román nemzeti politika alakulásában meghatározó szerepet tulajdonított a magyar nacionalizmusnak, és még azt is felrótta neki, hogy a hármasszövetséget veszélyeztette. Macartney viszont a nacionalizmusok belső logikájából indult ki, kérdésesnek tartva, hogy a Monarchia átszervezése etnikai-nemzeti alapon kielégítette volna-e a románokat. Ugyanakkor úgy látta, hogy valamiféle „erdélyi szellem” jellemezte a három erdélyi népet, mindegyik akart néminemű autonómiát Erdélynek, a maga javára. Nagyjából egyformán értékelték a két világháború közötti Románia politikáját, talán Seton-Watson szenvedélyesebben marasztalta el a bukaresti centralizációt. Hasonlóképpen látták a megoldási lehetőségeket is. Seton-Watson szerint az első: mérsékelt hátramosztás lakosságcserevel. A második: megmaradnak a trianoni határok, ha Románia a székely megyéknek közigazgatási és kulturális autonómiát biztosít. A harmadik: Erdély függetlensége. Ezt az ötletet – amelyet Bethlen István vetett fel 1933-i londoni előadásában – tartotta Seton-Watson a legkevésbé reálisnak, mert sem a magyarok, sem a románok nem akarják, a szászoknak pedig megfelel – Hitlernek köszönhető – romániai helyzetük. (Nem tudjuk, hogy miként vélekedett Petru Groza ama tervezéséről, hogy a bécsi döntés megghiúsítása érdekében Erdély függetlenségét proklamálja.)

Első látásra Macartney is hasonlóképpen vélekedett, mint Seton-Watson. A bécsi döntést diktátumként és salamoni ítéletként értékelte. Úgy látta, ha egész Erdélyről, annak ide- vagy odacsatolásáról volna szó, akkor „valószínűleg” Románia érvei az erősebbek. (A történelmi jogot egyébként elvetette, mert „*ha igaz, hogy a románok később jöttek – és még akkor is, ha a kontinuitás elmélete helyes, a román népesség zöme bizonyára későbbi, mint a magyaré és a németé –, akkor az talán inkább mellettük, mint ellenük szóló érvek számára, akiknek a jövő fontosabb, mint a múlt*”). Viszont az igények annyira jogosak mindkét oldalon, hogy „*az eszményi megoldás valószínűleg Erdély autonómiája lenne valamiféle szélesebb föderáción belül*”. Az egész kelet-európai térség föderációjára volna szükség, mert önmagában a kantonokból felépülő Erdély túl kicsi, és újra Magyarország és Románia

versengésének lenne a tárgya. Hogy Seton-Watsonnal szemben Macartney szívéhez Erdély autonómiája állt közel, az abból is kiderül, hogy többször úgy ír az erdélyi és bánági németek kitelepítésének lehetőségéről, mint Hitler példájának követéséről. A lakosságcserét inkább elvetette, mint elfogadta, és némi határmódosítást Magyarország javára ő is szükségesnek tartott.

A jelentések súlyát mi sem jelzi jobban, mint hogy a béketeremtéshez készülő kézikönyv előmunkálatai lettek. Komoly kihívást jelentettek. A Külügyminisztérium központi osztályának referense el is tűnődött azon, hogy a két jelentésből kiderül, sem Romániának, sem Magyarországnak nincs biztos alapja Erdély egészéhez, a lakosságcsere pedig sok szenvedéssel járna. F. K. Roberts, a központi osztály vezetője csak annyit mondott Seton-Watson operatuma kapcsán: érdekes. Mások azt jegyezték fel, hogy az erdélyi kérdést még tárgyalják, döntés nem született. (A külügyi intézet nem volt ennyire óvatos, amennyiben vezetője, Elisabeth Pares már Macartney első munkája kapcsán sem titkolta, hogy személy szerint tetszik neki a széles körű föderáción belüli erdélyi függetlenség.)

A véleménykülönbség mind Seton-Watson, mind Macartneyt arra ösztönözte, hogy alaposabban kifejtse nézeteit. Seton-Watson még ugyanazon esztendő, 1942 végén előadást tartott, némi címmódosítással (ERDÉLY: KULCSKÉRDÉS), amelyet brosúraként ki is adott, annyira fontosnak tartotta. Ez még keményebb vádirat a dualizmus kori magyar nacionalizmus és a Trianont követő revizionizmus ellen. A célnak megfelelően továbbra is ezek szélsőséges vonásait állította előtérbe. De Brătianuék „*faji sovinizmusát*” sem kímélte, nem is beszélve a Vasgárdáról. A megoldást továbbra is a korábbi határok visszaállításában látta, némi határmódosítással Magyarország javára és lakosságcserevel. Az önálló Erdélyt – úgy vélte – senki a szemben álló felek közül nem akarja. Viszont valamiféle konföderációt akart, „*szuperállami szerkezetet*” a béke és harmónia érdekében. De nem csak ez szólt Macartneynak. Rádióműsorait is burkoltan bírálta, hiszen elvetett minden Magyarországhoz intézett bátorítást, mert szerinte ez a közép-európai reakciót bátorítaná, és a Szovjetunió is rossz néven venné.

Macartney sem maradt adós a válasszal. Azt az utasítást kapta, hogy rövidítse beszámolóját, mert nem lehet elvárni az elfoglalt államférfiaktól, hogy tizenkét oldalon végigrágják magukat. Még 1942 decemberének végén újrafogalmazta mondanivalóját, a független Erdélyre vonatkozó javaslatát pontosítva, amennyiben jelezte, hogy olyan soknemzetű államra gondol, amelyben „*a különböző nemzetiségek egyenlő helyzetnek örvendenek a történeti Erdély alkotmányos hagyományainak megfelelően*”. A két világháború közötti Románián belül elharapózó korrupciót még élénkebb színekkel ecsetelte, mint Seton-Watson. Viszont a román polgárság csírájának megjelenését és a román parasztság erősödését biztató mozzanatként emelte ki. „*Az évszázados társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek eme részleges korrekciója, bár ezek a folyamatok fájdalmasak voltak, mégis történeti szükségességnek tekinthető, és elengedhetetlen előfeltétele az Erdély különböző nemzetiségei közötti egészségesebb majdani együttműködésnek.*” A kiegyenlítődést és az együttműködés történelmi hagyományait Macartney a jövő alapjainak tartotta. A Habsburgok és Délkelet-Európa viszonyát taglaló 1941-i operatumban éppen abban látta a Monarchiát destabilizáló belső dinamizmust, hogy miután az egyes nemzetek helye változott a gazdasági és társadalmi hierarchiában, jövőbeni erősebb helyzetükben bízva nem tudtak megfelelő kompromisszumot kialakítani, és közben még elhomályosította a helyzetfelismerést a történelmi jogok képzete. „*A ragyogó baloldali gondolkodók*” integrációs el-

képzeléseit azért tartotta utópiának, mert nem építettek történeti alapokra. Erdélyben azonban mindezeket a feltételeket felfedezte Macartney.

Az Erdélyről szóló jelentés természetesen továbbra is felvázolta az erdélyi kérdés megoldásának egyéb lehetőségeit. De a Külügyminisztérium központi osztályának referense egyértelműen a független Erdély és a kelet-európai konföderáció eszméjét helyeslő véleményt írt, és ezt aláírták mindazok, akik korábban is állást foglaltak. Úgy tűnik, valamiféle vákuum alakult ki, hiszen a kontinens arculatát meghatározó nagy döntések még nem születtek meg. De talán döntő mozzanat volt az is, ahogy Macartney a múltat megidézte. És nemcsak ő, hanem Seton-Watson is. Hiszen ez utóbbi is hangsúlyozta, hogy amikor Nyugaton vallásháborúk dúltak, akkor Erdélyben vallásbéke honolt. Ami pedig a románok hajdani törvényen kívüli helyzetét illeti, az már nem igazán lehetett érv, mert mindenki tudta, hogy a történeti hátrány már nem érvényesülhet. Gazdaságot és kultúrát teremtettek. Azt hiszem, a Külügyminisztérium magatartását alapvetően a békevágy határozta meg. És talán úgy gondolkodtak, ha már egyszer évszázadokon keresztül sikerült békében élni, és annak megvannak a történeti alapjai, miért ne lehetne újra. Talán az erdélyi múlt soha nem játszott olyan szerepet a külügyminisztériumi hangulatok hullámzásában, mint ekkor. A vákuumhelyzetben kézzelfogható valóságnak tűnt, és találkozott a jövő humánus és méltányosságot célzó igényeivel. 1943 májusában Macartney úgy készítette el a kért „rövidített” változatot, hogy az éppen a kétszerese lett annak a szövegnek, amelynek a rövidítését kérték. Igaz, az összefoglalót úgy írta meg, hogy az beillett rövid változatnak. Viszont hangsúlyozta a kérdés horderejét, és ezzel indokolta a terjedelem túllépését. A lehetőségek felvázolásánál az erdélyi függetlenséget részesítette előnyben. Ez a jelentés azonban már nem váltott ki olyan helyeslést, mint a korábbi. A központi osztályon már korábban látni kezdték, hogy Románia a szovjet érdekszférába kerül, Sztálin pedig nem akar konföderációt...

Seton-Watson és Macartney elkötelezett írástudókként működtek. Mély meggyőződés vezette őket. Nem a politikai szélkakasok, erkölcstelen zsurnaliszták és politikai babérokra pályázó áltudósok táborából jöttek. Igazi brit alattvalók. Ismerték a *fair play* hagyományait. Anyagilag jómódúak, akik közéleti és tollforgatói tevékenységüket a vagyonnal járó kötelezettségnek tekintették, és élvezték, hogy írhatnak.

Eddig elsősorban az erdélyi kérdésben tanúsított álláspontjuk változásán keresztül tekintettünk eszmerendszerük egészére. A továbbiakban ennek lényeges mozzanatait próbáljuk felvillantani, hogy pontosabban lássuk, milyen helyet foglalhatott el az erdélyi kérdés politikai eszmevilágukban. Arra is választ keresünk, hogy miként vélekedtek a magyarokról és miért.

A miért kérdésfeltevés közismerten veszélyes, amennyiben magyarázat helyett ítéletekkel szolgál, és ezeket olykor vallásos meggyőződés szintjére emeli. Célszerűbb a dolgok hogyanjának vizsgálata. E kettőt mesterien ötvözi Péter László tanulmánya Seton-Watson pálfordulásáról. Találók még a kifejezés is, hiszen Scotus Viator az 1905-i alkotmányválság után a Saulusból Paulusszá lett hívő szenvedélyével fordult szembe a magyarokkal. A magyarok csodálójából, aki családfáját Árpádig vezette vissza, a magyar nemzeti politika kérlelhetetlen ellensége lett. Jeleztük már, hogy a pángermanizmus elleni szenvedély és a német nagyhatalmi törekvések ellensúlyozásának igénye vezette. Ennek a nemzetközi rendről kialakított felfogásának a függvényeként ítélte meg Magyarországot. A liberális demokrácia híve – írja Péter László – „valójában nem

hisz a nemzeti önrendelkezés elvében: a kis nép nacionalizmusáról alkotott ítéletét a nemzetközi kapcsolatokról formált változó véleményének rendeli alá. Ez az alárendelődés azonban homályban marad”. Inkább „egymás mellett futtatja érveit a nemzeti(ségi) jogokért és a nemzetközi politikai stabilitásért, anélkül, hogy valójában megkülönböztetné azokat egymástól, és kijelölné mindegyiknek a meggyőződésében betöltött pontos helyét”. Más szóval a homo politicus maga alá rendeli a homo personalist. Leírás ez és magyarázat. Válasz a miéltre és a hogyanra, tudva, hogy „mások gondolatait, véleményváltozások belső rugóit maradéktalanul nem lehet feltárni” – írja ugyancsak Péter László, aki elvetette azt, hogy Seton-Watson érdeklődését a kis népek iránt skót érzülete tartotta fenn. Márpedig éppen a Péter László által is említett, tizenkilenc éves korában írt verseskötete – SCOTLAND FOR EVER! AND OTHER POEMS – a tanúság erre. Ez egész életén keresztül áthúzódó éltető szenvedélyről szól. A fiatalkori versek pedig nem hazudnak, őszinte még a póz is: a Byron-kultusz és a német romantikus hevület. De őszinte az előszó ama kitétele is, hogy Skócia fölmagasztalásával nem akar árnyékot vetni Angliára. Ugyanis nem csak arról olvashatunk, hogy Skóciát, a szabadság hazáját még a vikingek sem tudták meghódítani. Még valamiféle matejkói csataképben is felvonultat angolokat és skótokat egymás ellen. (Seton-Watson – fiai szerint – kijavította azt, aki őt angolnak nevezte, jelezve, hogy skót.) A két ország – Anglia és Skócia – viszonyát viszont ideálisnak tartotta, és ha nem hangzott is, gyakorolta a közismert skót szólást: „Ha nem tudjuk megverni őket [már mint az angolokat], akkor megelőzzük.” A jó skót ugyanis a brit birodalom szolgálatában angolabb volt az angolnál, hiszen így lehetett jó skót. És közben is a kiltet hordó és ősi erényeket felmutató szabadságszerető skót az angol szalonvilág kedvenc figurája volt. A skót mítosz pedig kötelezett: az elnyomott nemzetek ébresztésére, emancipációjára. A BECSVÁGY CSÚCSA talán a legjellemzőbb verse:

„Unalmas élet és halál nem kell. / A tömegek elégedettek tán / Az élő sírral, hol közöny regnál, / S hogy a teremtés csak egy lehelet. / Szolgáljam az egyhangúságot én, / Igát húzván hosszan, magányosan? / Nem; szállni vágyok fönn oly magasan – / Véres meteor, vár az esti ég! / Népek kelnek, ha éneke harsan, / Aztán hulljak alá, ha jó a vég! / Meghalsz? Te gyöngye test! – de lelkem él, / s meggyújtja e világon ezrekét, / amíg a Végzet meg nem éri végzetét, / Aláhanyatlak, s többé nem remél.”

(Horkay Hörcher Ferenc fordítása.)

Csak útra kellett kelni, és meglelni a szenvedély tárgyát. Scotus Viator nem akármilyen utazó. Olyan, aki a történelemben akarja beírni magát. A romantikus szabadságmítosz vezette a magyarokhoz, a külpolitikai érdek a magyarok ellenfeleihez. Amikor magyarországi útja után Bécsben felháborodottan kelt ki magából, hogy a magyarok hazudtak, erkölcsileg is elkötelezte magát. Nincs okunk kételkedni, hogy rokonszenvebbnek találta azokat, akik a magyar elnyomás miatt panaszkodtak, mint azokat, akik asszimilálni akartak. Az elnyomott mindig rokonszenvebb, mint az elnyomó. Mélyen felháborította az is, hogy – mint írja – a magyarok minden lépésükhöz jogi formulát kerestek. De azon el lehet tünődni, vajon miért nem morfondírozott el azon, hogy a magyarországi visszásságokat még torzabb formában is lehet reprodukálni, ráadásul jogi formák teljes megkerülésével. Igaz, mint jeleztük, Ferenc Ferdinánd haláláig még a Monarchia föderalizálásának reménye vezette, a magyarországi nemzetiségi kérdésről szóló 1908-i könyvét pedig a hungar nemzetnek ajánlotta, és nem sokkal radikálisabb, mint az 1868-i nemzetiségi törvény.

Scotus Viator pálfordulását külpolitikai fejlemények határozták meg. De, mint Péter László írja: „fogalmi rendszere volt elfogult”. Vagy inkább torz, még akkor is, ha hordozója nem tartozott a haszonleső zsurnaliszták közé. Eszmevilágának központi kategóriája, a faj, nagyon is használható fogalom a maga tisztázatlanságaival együtt. Egyébként soha nem határozta meg a faj fogalmát, viszont még személyiségmeghatározó tényezőként is kezelte. Disraeli kismemzet-ellenes imperializmusának forrását zsidóságában látta. Nem volt antiszemita, de megvoltak az elképzelései, hogy meddig kívánatos a „zsidó hatalom”. A Monarchiában játszott „zsidó szerepet” sokallta, főleg azért, mert a szerinte oly erős magyarországi „zsidó hegemonia” összefonódott a magyarosítással, a zsidókat a magyarosítás eszközeinek tartotta. Az erőszakos és a természetes asszimiláció fogalmát összemosta, a magyarság erősödésében elmarasztalta a „renegátokat”, így erkölcsileg is megbélyegezve azokat, akik a magyarsággal azonosultak és beolvadtak, a polgárosodás természetes folyományaként. Seton-Watson fajfogalma az etnicitást adottságként kezeli, nem véve tudomást arról, hogy az etnikumhoz való tartozás is elhatározás következménye. Ez a fogalomhasználat annyiban bűnös is, hogy mélyen beavatkozik a magánszférába, ami ellentmond a polgári szabadság képzetének is. És alkalmazójának akarata ellenére a fasizmus felé „fejlődött tovább”. Talán azért sem vette észre a faj fogalmának negatívumait, mert saját skót mivoltát, a „fajt” – hála a történelemnek – összhangba tudta hozni országa(i) szolgálatával, és igazában így nem vette észre, hogy a Duna-táji viszonyok mennyire különböznek a brit helyzettől. A faji alapon való politizálás pedig éppen nem az általa kívánt irányba vezetett...

De nem pusztán a fogalmak problematikusak, hanem inkább maga az eszmerendszer. A felszabadító politikai igyekezetnek óhatatlanul ellensége van szüksége. Az ellenség strukturális adottság. Ez a pozíció a magyaroknak jutott. Igaz, gyakran pontosbított, mondván, hogy az uralkodó osztályokról van szó, és hangsúlyozta a magyar nép iránti rokonszenvét. Ugyanakkor a magyarság egészének a kis nemzetek zónájában stratégiai szempontok alapján olyan helyet ítél, amelyet nem lehetett elfogadni, ha arról volt szó, hogy jog és erkölcs szerint döntenek etnikai alapon. Lehetett szó politikai büntetésről és arról, hogy az igazságtalanságokat a határok légiesítésével majd kiküszöböli az idő. Csakhogy ebben az esetben a jog és erkölcs már nagyon viszonylagos lesz. Magyarellenességétől mindig is igyekezett szabadulni és méltányosnak lenni. Nem kötött elvtelen kompromisszumokat. Az 1930-as években megírta A ROMÁNOK TÖRTÉNETÉ-t. Máig is ez a legjobb összefoglaló. Francia kiadása előtt román barátai egy-egy általuk sértőnek vélt rész módosítását kérték. Nem tette meg. (Az más kérdés, hogy olyan román negatívumokat emelt ki, mint egy-egy vajda politikai állhatatlansága vagy a társadalmi állapotok visszasságai, melyek elsősorban a politikai ellenfeleivé váló liberálisok és aztán a vasgárdisták politikáját is jellemezték, miközben a román parasztban és az erdélyi Parasztpártban, főleg annak vezetőjében, Iuliu Maniuban bízott.) És bár több magyar kritika is érte, szemlélete, ahogy a román történelem és a szomszéd népek történetének összefonódását megítélte, kizárja a nacionalista köldöknézést. Többször is hozzáfogott a Monarchia történetének megírásához. Nem a magyarok kedvéért, hanem a térség problémáinak tisztánlátása érdekében. Attól a gondolattól viszont nem tudott szabadulni, hogy a magyar nacionalizmus a felelős a bajokért. 1943-ban a magyar reformkorról értekezve, elismerve a szereplők eregyeit, csak arra a következtetésre tudott jutni, hogy a magyar konstruktív államférfiúi képességek hiánya 1848 központi tragédiája. Nem vizsgálta felül a magyarokkal kapcsolatos álláspontját. Az aktuálpolitikai szenvedély mindig túllendítette a belső revízió

lehetőségén. Erdélyről szóló előadása viszont azért is fontos, mert abban némileg erősebben érezhető a magyarokkal kapcsolatos koncepció felülvizsgálatának igyekezete. Igaz, ebben is szerepet játszott a napi politika és kiábrándulása nem egy korábbi román barátjából...

Macartney eszmevilágát még nem vették olyan mélyrehatóan szemügyre, mint Seton-Watsonét. Cselekedetei mozgatórugóit nem vizsgálták. A „skót magyarázattal” szemben viszont önként kínálkozik az „ír magyarázat”, miután magát politikai brit mivolta mellett „személyileg” írnek tartotta. Az ilyen típusú magyarázattal pedig ő maga is eljátszott, például amikor 1977-i emlékezésében megjegyezte, hogy nem irreleváns tudni: a magyarokat nem szerető budapesti brit nagykövet, G. Knox „kemény skót” volt, míg utóda, O’Malley ír. Az asszimilációról szóló 1945-i operatumában ír analógiával érzékeltette az erőszakos beolvasztó politika kilátástalanságát. Az asszimiláció erőltetése „*legfeljebb az ír példa megismétléséhez vezet: a kérdéses kisebbség elveszti megkülönböztető vonását, és ettől független új nemzeti érzés alakul ki benne*”. Alighancm ennek helyét Macartneynál a hűség foglalta el. Tanúságként versei szolgálnak, melyeket még eddig ugyancsak nem olvastak méltatói. 1915-ben jelentek meg, de a kiadó hangsúlyozta, hogy az új nemzedék kataklizma előtti szellemiségét jellemzik. Macartney modernebb verselő, mint Seton-Watson. Nem romantikus harsogás hatja át költeményeit, versei nem idéznek historizáló csataképeket, inkább a preraffaeliták nyugalmát és konstruktivitását sugározzák. Fő témája a hűség és állhatatosság. A mércc is ez. Íme – erdélyi kifejezéssel élve – a templomerőd balladája, illetve a BALLADA EGY TEMPLOMKERTRŐL:

„Ott fõnn a hegytetõn / Mily szõrnyû korona, / Állnak fenyegetõn / Az ágyuk ostobán. / Golyók sikoltanak – / Nem érdekelhetnek, / Nem látok mást csupán / Az õs templomkertet.

A szilfa lombja hull / A nedves gyepre száll, / Rõt légörvény vadul / Átfestû a zöldet. / Színes a szemhatár, / Kopasz az ág, reszket, / S mi az amû fölfed: / Az õs templomkertet.

A város-zaj sóhaj / Sõtét szelek ajkán, / Csupán szelíd óhaj, / Az édes csõndre vár. / Mely századok során / Még édesebbé lett; / Nem éri már viszály / Az õs templomkertet.

Ajánlás

Ezért küzdök még én, / Ellenség nem rettent, / Holtomig védeném / Az õs templomkertet.”
(Horkay Hörcher Ferenc fordítása.)

Macartney költõi világában a palota vízköpõje szenvtelenül tekint a világra, a hegyi emberkék által orvul legyilkolt ír lovag, Sir Bryan de Borne pedig éjszakánként ellovagol, a gyilkosok rémületére...

Macartney érzelem- és gondolatvilágában a hűség tárgya nem egy nemzet, hancm az igazság és méltányosság. Ezekhez az értékekhez akart hû maradni az értelem jegyében. És mindezt hatalmas ismeretek birtokában. Amikor népszövetségi tanácskozások anyagát foglalta össze a migrációk, a technikai fejlõdés és munkaerõ-gazdálkodás, a gazdasági élet tervezése, a kisebbségek ügyében, akkor több mint egyszerű betekintést nyert a világproblémákba. Mûfordításaiából nyert tapasztalatait is érezzük

munkáiban. Fritz von Unruh háborús elbeszéléseinek humanizmusát, Emil Ludwig ama felfogását, hogy az első világháború az emberi stupiditásból fakadt. Vagy Szesztov Dosztojevskij-kultuszát, mert a nagy orosz klasszikus a történész szemével az alvilágban nemcsak a szájalmasat tudta meglátni...

Lehet, Macartney nem szerette a hivalkodó győzteseket; és megvolt a véleménye azokról a tudatlan bürokratákról, akik körülzsongták a döntéshozó politikusokat. Miközben ő maga nem csinált egyebet a világháború alatt, mint operatumokat készített egész sor életbe vágó kérdéstről. A már említettek mellett például a kitelepítésekről, pontosabban arról, amit ma etnikai tisztogatásnak neveznek. Írásaiban a bosszú indulatainak nyomát sem találjuk. Tartós megoldásokban gondolkodott. És a kitelepítéseket kiagyaló politikusokkal diplomatikus körmönfontossággal és csípős iróniával próbálta elfogadtatni a méltányosság és humanizmus eszméit is. Amikor egy kérdést bemutatott, mindig minden megoldási lehetőséget megvizsgált, de az érvek felsorolásakor kiderül, hogy mi az ő véleménye. Érzékeltetni tudta, hogy milyen oktalan és méltánytalan dolog egy ország iránt lojális embereket áttelepíteni „faji” alapon, utalva a magyarországi svábokra és szlovákokra. És éppen egy esztleges zsidó telepítés kapcsán érzékeltette azt, hogy a telepítés valamiképpen folytatása a náci politikának, hiszen a nürnbergi törvények alapján lehetne csak nem egy esztben meghatározni, hogy ki zsidó és ki nem. Akik fasizmussal vádolták, vagy csak aránytévesztéssel, azok azt hozzák fel példának, hogy kétkötetes művét a két világháború közötti Magyarországról Hindy Iván emlékének ajánlotta. Arról a Hindyről van szó, aki a kiugrási kísérlet meghiúsításában szerepet játszott, mert ha követi a kormányzó parancsát, akkor a budai várat ostrommal kellett volna bevenniük a németeknek, így viszont ő védte a fővárost a szövetségesekkel szemben – és milyen áron! Világnézeti okokkal magyarázzák ezt egyesek, mások az egykori bécsi barát és kolléga, Hindy Iván iránti barátsággal és azzal, hogy mélyen igazságtalannak tartotta a népbíróság által kirótt halálos ítéletet. Van, aki a legyőzöttekkel szembeni catói magatartást látja ebben. (Nem tudni, hogy ebbe fáradt-e bele, vagy megunta a sok szemrehányást, mert Ránki Györgynek azt mondta jellegzetes magyarságával: „Hülyeség volt.” És közben a baloldalivá vedlett Oxfordban szívesen emlegette – valamiféle bolsipukkasztó: épater les communistes! pózban – a magyar úriemberek körében szerzett élményeit, mintha elfelejtette volna, hogy milyen kemény kritikával nyilatkozott a magyarországi társadalmi állapotokról.)

De mindennél fontosabb, amit 1948-i rádió-előadásaiban az 1848–49-i angol–magyar kapcsolatokról szólva hangsúlyozott: *„Nekünk nemzeti jellemvonásunk, hogy mindig Dávidnak kívánunk síkért, még akkor is, ha egyéb okokból talán nem éppen ő a rokonszenvesebbik a két küzdőfél közül. Mennyivel inkább így van ez, ha Dávid egyben az igazság és a szabadság ügyét is képviseli.”*

Macartney – mint ezt a fenti sorokból is érezhetjük – tudatosan is igyekezett szembehelyezkedni az ún. nemzeti jellemvonással, a napi politikával. A politikusoktól az különböztette meg, hogy hosszabb távon gondolkodott. Hindy pedig – szerinte – nemcsak Dávidként harcolt, hanem erre a szerepre kárhoztatott katona volt. És ebben a korábbi évek nagypolitikája is „bűnös”. Macartney maga is láthatta, hogy Nagy-Britannia a háború elején nem reagált Teleki Pál közeledési kísérleteire. (Amikor pedig könyvét írta, O'Malley hozzá intézett levelében erkölcsileg is elmarasztalta az angol politikusokat, köztük Churchillt, Telekiben látva az erkölcsös politikust.) Még sorolhatnánk az érveket, amelyek magyarázzák Macartney gesztusát. A kérdés viszont megkerülhetetlen: hova lett az Erdély iránti hűség? Sem ő, sem Seton-Watson nem tért

vissza az erdélyi kérdésben tanúsított magatartásukhoz. Igaz, nemcsak az, hanem minden egyéb tervezgetésük utópiának bizonyult. Maga alá temette a történelem. Sztálin levette a kelet-közép-európai nemzeti és társadalmi kérdések megoldásának terhét a Nyugatról. Hugh Seton-Watson hirdette is, hogy a nyugati demokráciák szakítsanak a lelkiismeret-furdalás hagyományával, éljék életüket, élvezzék a jólétet, amiért hosszú, kegyetlen belső harcokat vívtak. Mindenki oldja meg a maga problémáit. Apja örökségét öccsével, Christophor Seton-Watsonnal együtt viszont pozitívnak tartotta, hiszen a nemzeti érzés ma is hatalmas erő. De lelki nagyságra vall az, hogy apja ellenfeléről, Macartneyről az egyetlen komoly méltatást és értékelést is Hugh Seton-Watson írta, tisztázva őt az antiszemitizmus, a faszizmus vádjától, hangsúlyozva nacionalizmusellenességét. Elismerte, hogy Macartney joggal minősítette hibának azt, hogy apja, Robert William Seton-Watson a nemzeti viszályok kiküszöbölését lehetők tartotta a kis államok felállításával – a Monarchia helyén. Azt sem vette zokon, hogy Macartney az ő, mármint apja (R. W. S-W.) harmincas évekbeli hitét – majd a szocializmus megoldja a társadalmi kérdéseket – hasonló hibának tartotta. *„Mindkét esetben igaza volt, de jobb kúrát ő sem tudott”*, és egész háború alatti szakértői tevékenységével *„nem ért el semmit”*. Vissza is tért a történetíráshoz. Vajon ez erdélyi kérdés fölötti töprengés hiábavalósága vette el a kedvét a tervezgetésektől? Nyilván rossz érzés lehetett, ahogy minden behullt a semmibe. De aligha felejtette el tapasztalatait. Még akkor sem, ha célzásokat sem találunk későbbi munkáiban. De megtaláljuk az Erdély-koncepciót Kelet-Európa egészére kivetítve, A. W. Palmerrel közösen írt, 1962-ben megjelent munkájában a független Kelet-Európáról: *„Az új, soknemzetiségű állam majd elkerüli a nemzeti egyenlőtlenség bármely formáját, de facto és de jure egyaránt, és ésszerűnek tűnik az a reményünk, hogy a két háború közötti korszak felfelé és lefelé való nivellálása ezt lehetővé teszi.”* Ez pedig végső soron Seton-Watson programja, magyar bűnbak nélkül... A két alkotó szenvedély újra találkozott. Igaz, Macartney Monarchia-képe és elemzésének technikája mindvégig különbözött. (Példa rá élete fő műve, az 1969-ben kiadott *A HABSBURG BIRODALOM 1790–1918 – a martirologiától és bűnbakkereséstől mentes elemzés remeke.*) Viszont a történelem új kérdéseket vetett fel, és a régi tapasztalatokat már új válaszba kellett építeni. Amit Erdélyről is tudtak és mindazt, amin ezzel kapcsolatban töprengtek, globális szinten kellett alkalmazni – majdani, a napi politikai és nemzeti ellentéteket áthidaló integrációk reményében.

A címben feltett kérdésre választ keresve számomra az a tanulság, hogy mi, magyarok lehetünk a magyar nemzet legjobb barátai és legrosszabb ellenségei. Seton-Watsonnak ugyanis mi is szállítottunk sok alaptalan ítélethez szolgáló érvet. És azt hiszem, némileg hozzájárultunk, ki-ki a maga módján, hogy magyarellenes politikai vonalától nem tudott szabadulni, bár, mint jeleztem, többször is próbált. Igaz, láttuk, nem egyszerően a magyarokkal kapcsolatos szubjektív élményei határozták meg politikáját. Macartney sem pusztán rokonszenvek alapján döntött. És talán nem csak rajtunk múlt, hogy nem sikerült ellenséggé tenni... Nagyon is kritikusan látta a magyar viszonyokat. Igazi európeér volt, aki úgy élt a jelenben, hogy múltban és jövőben gondolkodott. Amikor 1955-ben egykori külügyi főnöke, Arnold Toynbee történészprofesszor megtudta, hogy könyvet ír Magyarországról, úgy nyilatkozott: *„Ő, Macartney magyarellenséges, mint maguk a jó magyarok.”* Az ő „magyarsága” valóban lehet mérce...